

Zkušenosti s přístupem

Společně za hranice diagnózy, CZ.03.03.01/00/24_070/0005446

Jak funguje práce s přístupem

Jádrem našeho přístupu jsou tři mezinárodně uznávané a výzkumně validované nástroje:

1. SAPID (pozorovací nástroj pro strukturované hodnocení rodičovských kompetencí)
2. MaaPs (sebehodnotící dotazník zapojující samotné rodiče)
3. Vizuelní podpora se sadou srozumitelných otázek pro rozhovor k mapování rodičovských kompetencí

Všechny tři vyhodnocovací nástroje sdílejí přístup silných stránek. Česká adaptace vznikla koprodukčně, tj. rodiče s mentálním postižením byli od začátku partnery v návrhu nástrojů, nikoliv pouze objekty výzkumu.

Testování probíhalo ve dvou provázaných fázích. V první (koprodukční) fázi rodiče s mentálním postižením spolu s námi navrhovali vizuelní materiály jako peer konzultanti (rodiče s mentálním postižením zapojení jako rovnocenní spolutvůrci výzkumu): vybírali fotografie, hodnotili srozumitelnost otázek a navrhovali úpravy. Ve druhé fázi jsme upravené nástroje (vizuelní podpora, MaaPs, SAPID) testovali v domácnostech rodin, na soudu, OSPOD a sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi (SAS).

Kdy přístup funguje nejlépe

- Rodiče s lehkým až středním stupněm mentálního postižení (u nich je komunikace nejplynulejší).
- Rodiče, kteří jsou motivovaní k péči o dítě, jejich ochota spolupracovat je klíčová.
- Když je hodnocení prováděno pracovníkem proškoleným v komunikaci s lidmi s mentálním postižením.
- Když je dostatek času a hodnocení není prováděno pod tlakem.
- V rodinách, kde existuje podpůrná síť (příbuzní, sociální služby).

Kdy přístup nefunguje nebo má limity

- U rodičů s vysokou mírou a komplexní potřebou podpory (těžké mentální postižení). Verbální komunikace může být velmi omezená, i přes vizuelní podporu.
- V akutních krizových situacích, kdy je potřeba okamžité rozhodnutí a není čas na komplexní hodnocení.
- Když pracovník nemá dostatečné kompetence v komunikaci s lidmi s mentálním postižením.
- U nespolupracujících rodičů, ačkoliv přístup často aktivizuje i méně komunikativní rodiče. Existují případy, kdy rodič odmítá jakoukoliv spolupráci. Neochota spolupracovat je často důsledkem předešlé traumatické zkušenosti s odborníky.
- U pracovníků s negativními postoji vůči lidem s mentálním postižením.

Když chybí systémová podpora – pokud i přes kvalitní hodnocení nejsou dostupné služby, které rodina potřebuje (SAS, terénní služby, respitní péče), hodnocení samo o sobě situaci neřeší.

Co jsme se (o přístupu) naučili?

V průběhu projektu jsme si osvojili především principy spolupráce se spolubadatelí s mentálním postižením. Ukázalo se, že rozvoj inkluzivního výzkumu a skutečné kooprodukce s lidmi s mentálním postižením vyžaduje citlivý, respektující a dlouhodobě budovaný přístup. Taková spolupráce je časově náročná a klade vysoké nároky na dovednosti výzkumníků, které jsme průběžně rozvíjeli také díky metodickému vedení profesorky Ivy Strnadové.

Zásadním poznatkem je potřeba kontinuální sebereflexe. Do spolupráce vstupujeme s řadou nevědomých předsudků a stereotypů, které je nutné aktivně pojmenovávat a překonávat. S tím souvisí i nutnost proměny terminologie i celkového způsobu uvažování o lidech s mentálním postižením. Postupně jsme si uvědomili, že v této roli nejsme sociální pracovníci, speciální pedagogové ani terapeuti. Nejsme zde proto, abychom „učili“, jak se chovat či přizpůsobovat společenským normám, ale abychom byli rovnocennými kolegy ve výzkumném procesu. Podrobněji je proces zaznamenán v kapitole: Bernoldová, J. (accepted, in press). Inclusive research in post-socialist context: The Czech Republic experience. In Strnadová, I., Walmsley, J., Loblinzk Refalo, J., & Hart, C. (eds.). *Intellectual Disability and Inclusive Research*. London: Routledge.

Dále jsme se naučili lépe rozumět životní zkušenosti lidí s mentálním postižením, zejména míře traumatu, kterému jsou v průběhu života vystaveni. Opakované zkušenosti se zahanbením, stigmatizací a ponížením se výrazně promítají i do oblastí rodičovství, kde se tito lidé setkávají s intenzivním tlakem různých institucí (např. soudů, OSPOD či sociálně aktivizačních služeb).

Významným přínosem bylo také osvojování tvorby vizuální podpory. Naučili jsme se, jak navrhovat materiály, aby skutečně podporovaly porozumění, například vhodnou volbou vizuálních modelů, oblečení či pomůcek, a zároveň uživatele nezahlucovaly.

V průběhu projektu jsme se rovněž seznámili s rolí soudního sociálního pracovníka, jejími kompetencemi a limity. Identifikovali jsme dosud málo pojmenovaná slabá místa v nastavení spolupráce mezi klíčovými aktéry (OSPOD, soudy a soudní sociální pracovníci). A získali cenného partnera v podobě Justiční akademie.

Další důležitou zkušeností bylo učení se facilitaci inkluzivních případových konferencí. Osvědčilo se například zapojení dvou facilitátorů, kdy jeden se cíleně věnuje podpoře zapojení rodiče s mentálním postižením a zajišťuje, aby jeho hlas byl skutečně slyšen.

Co nás překvapilo?

Při mapování praxe orgánů sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD) nás překvapila značná nejednotnost v postupech vyhodnocování situace dítěte. Ukázalo se, že jednotlivé OSPOD pracují s odlišnými přístupy a neexistuje jednotný nástroj, který by byl napříč praxí sdílen

a systematicky využíván. S tím souvisí i přetrvávající administrativní zatížení – překvapivě se stále využívají papírové podklady, které jsou následně ručně přepisovány do digitální podoby.

Dalším významným zjištěním bylo, že při vyhodnocování situace dítěte nebývá primárním zdrojem informací přímé pozorování a rozhovor s rodičem, ale spíše sběr informací zprostředkovaně (např. ze školy, od lékaře či dalších osob). Rodič s mentálním postižením, který je předmětem posuzování, tak v tomto procesu paradoxně často zůstává v pozadí a jeho perspektiva není dostatečně zohledněna.

Nepříjemným překvapením byly také postoje části sociálních pracovníků vůči rodičům s mentálním postižením, které mohou negativně ovlivňovat kvalitu spolupráce i samotné rozhodovací procesy. Na to navazuje i zjištění o nedostatečné návaznosti služeb. Některé sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi tyto rodiče nevnímají jako svou cílovou skupinu a deklarují nejistotu, jak s nimi pracovat.

Naopak velmi pozitivně nás překvapil přístup Justiční akademie, která od počátku projevovala vysokou míru otevřenosti ke spolupráci, ochotu reflektovat stávající praxi a hledat cesty ke změně.

Za významný a zároveň neočekávaný výstup považujeme dopad mezioborového setkání pořádaného Justiční akademií, na němž jsme vystoupili jako externí odborníci. Na základě tohoto setkání došlo k iniciaci změn přímo v praxi – v rámci jednoho multidisciplinárního týmu byla vytvořena metodika pro vedení programu šestinedělí a současně došlo k širšímu zavádění vizuální podpory, která se začala organicky šířit napříč praxí.

Jak uvedla jedna ze soudních sociálních pracovníků: „Na základě Vašeho školení došlo ke změně v rámci našeho multidisciplinárního týmu – vytvořili jsme metodiku pro vedení programu šestinedělí a systematicky jsme začali využívat vizuální podporu, protože se ukázala jako velmi efektivní.“

Co jsme změnili oproti původnímu plánu?

Původní záměr projektu počítal se spoluprací primárně s orgány sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD). V průběhu realizace jsme však identifikovali i další klíčové aktéry systému, jejichž zapojení se ukázalo jako nezbytné – zejména Justiční akademii (včetně soudních sociálních pracovníků a soudců) a sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi (SAS).

Tato změna vyplynula z několika zásadních zjištění. Ukázalo se například, že soudní sociální pracovníci již v praxi využívají tzv. clearing (strukturované posouzení situace klienta) jako alternativu ke znaleckému posudku v řízeních o svéprávnosti a přirozeně pracují s přístupem zaměřeným na silné stránky. Zároveň jsme si uvědomili, že ani kvalitně nastavené vyhodnocovací nástroje nemohou být efektivní, pokud na ně nenavazuje dostupná a adekvátní síť služeb.

Další významnou změnou byla úprava a rozšíření původně plánovaných nástrojů. Vedle uvažovaného využití nástrojů SAPID a MaaPs jsme nově vytvořili vlastní podpůrné prvky, zejména vizuální materiály a srozumitelně formulované otázky. Tento krok byl reakcí

na zjištění, že jak pracovníci OSPOD, tak soudní sociální pracovníci často nemají dostatečné kompetence pro přizpůsobení komunikace lidem s mentálním postižením.

Zkušenosti samotných lidí s mentálním postižením navíc poukázaly na to, že se v praxi setkávají s nesrozumitelnou či znevažující komunikací a často nerozumí průběhu ani smyslu jednotlivých kroků řízení. Vytvoření přístupnějších komunikačních nástrojů se tak stalo klíčovou součástí projektu a významným posunem oproti původnímu plánu.

Co nám ukázala inkubační fáze a před tím jsme nevěděli nebo zamýšleli dělat jinak?

Inkubační fáze přinesla tři zásadní posuny:

1. od zaměření na OSPOD k systémovému pohledu zahrnujícímu soudy a SAS;
2. k identifikaci soudního sociálního pracovníka jako nového klíčového aktéra systémové změny;
3. k pochopení trauma-informovaného rozměru (rodiče potřebují nejen spravedlivé hodnocení, ale především důstojnost a bezpečí).

Jak bychom se chtěli posouvat dále?

Testování přineslo šest klíčových posunů:

1. **Rozšíření vizuální podpory na chybějící věkové kategorie dětí (0–1, 1–3, 3–6, 15–18 let).** Toto je urgentní priorita. Kritická je skupina 1–3 roky (nejčastější věk odebrání).
2. **Diverzita vizuální podpory.** Fotografie musí odrážet různorodost ras, barev pleti a rodinných struktur.
3. **Digitální interaktivní formát nástrojů** v platformě [Pro dítě 21](#). Požadavek soudních sociálních pracovníků z praxe.
4. **Partnerství s Justiční akademií** je přímým kanálem pro systémovou změnu prostřednictvím vzdělávacího kurikula.
5. **Sociálně aktivizační služby jako chybějící článek.** Bez jejich zapojení zůstane kvalitní hodnocení bez návazné podpory rodiny.
6. **Trauma-informovaný přístup a koprodukce s rodiči** nejsou doplňkem, ale podmínkou funkčnosti – prostupují všemi vzdělávacími aktivitami a evaluačním designem.

Všechna zjištění jsme zohlednili a připravili návazný projekt do výzvy č. 51 Operačního programu Zaměstnanost+. Kromě toho se ukazuje, že partnerství s Justiční akademií funguje nezávisle na projektech – Justiční akademie již nyní zapojuje naše odborníky do vzdělávání soudců a soudních sociálních pracovníků.

Jak přistupovat k různým typům organizací, kde je aplikace přístupu rozdílná?

V průběhu projektu se ukázalo, že jednotlivé typy organizací vstupují do práce s rodinami s odlišnými rolemi, cíli i omezeními, což zásadně ovlivňuje způsob, jakým mohou využívat námi rozvíjené nástroje a přístupy. Diferencovaný přístup je proto nezbytnou podmínkou jejich efektivní implementace.

Orgány sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD) fungují v kontextu vysoké zátěže a časového tlaku. Jejich primárním úkolem je rychle a kvalifikovaně vyhodnotit, zda je dítě ohroženo, a zajistit ochranu jeho nejlepšího zájmu. Z tohoto důvodu potřebují především přehledné, efektivní a časově úsporné nástroje, které podpoří rozhodování. Zároveň je pro ně klíčová existence kvalitní sítě navazujících služeb, na které mohou rodinu odkázat v případě potřeby dlouhodobější podpory.

Soudní sociální pracovníci (SSP) představují specifickou skupinu, která již má zkušenost s využíváním strukturovaných nástrojů, zejména v podobě tzv. clearingů při řízeních o svéprávnosti. Ve své praxi přirozeně pracují s přístupem zaměřeným na silné stránky a kapacity jednotlivce a na identifikaci podpory, kterou člověk potřebuje. Díky tomu jsou často připraveni pracovat s námi rozvíjenými nástroji ve větší hloubce a využívat je jako podklad pro komplexnější porozumění situaci rodiče i dítěte.

Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi (SAS) pracují v odlišném režimu – typicky s klienty, kteří jsou alespoň částečně motivováni ke spolupráci. Jejich důraz směřuje k dlouhodobé práci s rodinou, identifikaci a naplňování cílů klienta, které nemusí být vždy primárně zaměřeny pouze na dítě, ale i na samotného rodiče. V případě rodičů s mentálním postižením je však nezbytné zohlednit specifika jejich situace – zejména tendenci skrývat vlastní potřeby z obavy ze ztráty dítěte. To vyžaduje uplatňování trauma respektujícího přístupu a citlivou práci s důvěrou.

Napříč všemi typy organizací se potvrdilo, že námi vytvořené nástroje jsou obecně využitelné, nicméně liší se hloubka jejich aplikace i interpretační rámec. Zatímco pro některé aktéry slouží primárně jako podpora rychlého rozhodování, pro jiné představují prostředek pro hlubší porozumění situaci klienta a plánování dlouhodobé podpory.

Z těchto důvodů se jako klíčové ukazuje metodické vedení a cílené vzdělávání. Všechny zapojené skupiny v průběhu testování opakovaně zdůrazňovaly potřebu dalšího metodického školení, zaměřeného nejen na samotné používání nástrojů, ale především na interpretaci získaných dat a jejich přenos do praxe. Diferencované metodické vedení, reflektující specifika jednotlivých aktérů, je proto zásadní podmínkou pro udržitelné a smysluplné využívání přístupu v systému.

Co jsme se dozvěděli z testování přístupu?

- Vizuální podpora zásadně aktivizovala rodiče v rozhovoru. Rodiče, kteří dříve mlčeli nebo odpovídali minimálně, začali aktivně komunikovat a vyjadřovat postoje.

„Pro mě je lepší to vidět, pak si umím představit, o čem si povídáme.“ – rodič s mentálním postižením

- MaaPs pomáhá pracovníkům pochopit, jak rodiče prožívají svou rodičovskou roli, a zaměřovat se na silné stránky. Nutná úprava pro českou adaptaci: ikony palce nahoru/dolů nejsou intuitivní – nahradit kulturně srozumitelným vizuálním kódem.
- SAPID umožnil strukturovanější a objektivnější hodnocení. Oblast k dopracování: hygiena je příliš subjektivní a závislá na situaci – nutno definovat práh intervence a odlišit „jiný“ standard od chybějících znalostí.

„Poprvé lépe porozuměli důvodům, proč je doporučována určitá intervence a z jakých důvodů se o jejich kompetence zajímá i soud.“ – pracovnice SAS

Přehled klíčových zjištění a potřeb aktérů

Aktér	Zjištěné překážky	Zjištěné potřeby	Motivace ke spolupráci	Odpověď našeho projektu
Rodiče s mentálním postižením	Strach a ponížení při kontaktu s institucemi; vynechání z rozhodování; neporozumění procesu hodnocení	Důstojnost, respekt, porozumění procesu, právo vyjádřit se k vlastní rodičovské roli	Prokázat lásku a kompetence; udržet rodinu pohromadě	MaaPs, vizuální podpora, koprodukce nástrojů
Pracovníci orgánu sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD)	Přetíženost; spoléhání na znalecké posudky; nefunkční komunikace s rodiči s mentálním postižením	Objektivní nástroje, kompetence v komunikaci, návazné služby	Vidí lásku rodičů k dětem; hledají alternativu k odebrání dítěte	SAPID, vizuální podpora, zaškolení
Soudní sociální pracovníci	Nízké kompetence v komunikaci s lidmi s mentálním postižením; chybějící nástroje pro hodnocení	Nástroje pro vyhodnocování, srozumitelné zprávy pro soudce	Clearing silných stránek koresponduje s jejich hodnotovým rámcem	SAPID, MaaPs, vizuální podpora
Pracovníci sociálně aktivizačních služeb (SAS)	Rodiče s mentálním postižením nejsou definováni jako jejich cílová skupina; chybí metodika	Metody práce, zapojení do mezioborového týmu	Chtějí poskytovat smysluplnou podporu; otevřenost ke spolupráci existuje	inkluzivní případové konference